

Szczepan Kozak

(Uniwersytet Rzeszowski, Polska)

ORCID: 0000-0003-2198-7054

Testamenty z przełomu XVIII i XIX w. w księgach galicyjskiej Tabuli Krajowej i Tabuli Miasta Lwowa

Niniejszy artykuł zajmuje się wpisami testamentowymi z lat 1780–1828 pochodzącymi z ksiąg galicyjskiej Tabuli Krajowej oraz Tabuli Miasta Lwowa. W pierwszej części przedstawiono dzieje ustrojowe urzędu Tabuli Krajowej oraz Tabuli Miasta Lwowa, rodzaje ksiąg, jakie powstały w trakcie urzędowania tej instytucji, a w szczególności ksiąg testamentów. W dalszej kolejności omówiono budowę oraz specyfikę ksiąg, ich zawartość, poddano analizie liczebność wpisów testamentowych (na tle pozostałych) oraz wyróżniono dwa typowe formularze wpisu. Ostatnia część koncentruje się na treści wpisów testamentowych, ich strukturze oraz wartości informacyjnej w porównaniu ze znanymi już testamentami. Całość zamyka aneks zawierający cztery najbardziej charakterystyczne wpisy testamentowe.

Słowa kluczowe: Tabula Krajowa, Tabula Miasta Lwowa, testamenty, księgi hipoteczne, prawo spadkowe

Testament należy do najbardziej popularnych dokumentów znanych zarówno z praktyki życia codziennego, jak i obecności w warsztacie badawczym szeregu dyscyplin naukowych. Różne sposoby testowania oraz zabezpieczania woli testatorów na przestrzeni wieków przekładały się na dość zróżnicowaną formę tego dokumentu w zależności od czasu, miejsca i okoliczności jego powstania. Zjawisko to znajduje odbicie w próbach klasyfikacji testamentów, podejmowanych nie tylko przez pryzmat norm prawnych, ale też kształtu, budowy i zawartości formularza czy wreszcie proveniencji¹. Współcześnie odnajdujemy je w zasobach

¹ A. Dunin-Dudkowska, *Testament jako zwierciadło kultur. Polsko-amerykańskie studium komparatystyczne*, Lublin 2014; H. Manikowska, *W poszukiwaniu źródła „totalnego”*. Najważniejsze kierunki badań nad testamentami ludności miejskiej w XIII–XVIII w., „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2020, t. 68, nr 1, s. 19–35; B. Żmigrodzka, *Testament jako gatunek tekstu*,

wszystkich niemal archiwów, a w szczególności w zespołach akt notarialnych, sądowych, miejskich, spuściznach itp. Również księgi galicyjskiej Tabuli Krajowej, zgromadzone w ogromnej liczbie w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym we Lwowie (dalej CPAH), zawierają wpisy testamentowe będące rezultatem dokonywanych niegdyś ingrosacji oryginalnych dokumentów.

Zainteresowanie instytucją Tabuli Krajowej i jej wytworami dostrzegamy co najmniej od początków XIX w., choć przyznać należy, że uwagę skupiano wówczas na aspektach praktycznych, mając na względzie zwłaszcza skuteczność i procedury zabezpieczania prawa własności. Jako jeden z pierwszych podjął tę tematykę Antoni Rosbierski, prawnik i autor roczników „*Annales jurisprudentiae pro regnis Galiciae et Lodomeriae*”², któremu zawdzięczamy komentarz objaśniający patent tabularny z 4 marca 1780 r.³ Dzieło to wydane w 1811 r., czyli ponad 30 lat od ustanowienia urzędu tabularnego, zawiera szereg praktycznych wskazówek wynikających z doświadczenia nabytego w trakcie funkcjonowania tabuli. Równie erudycyjny charakter ma wydane wiele lat później w 1861 r. *Prawo prywatne austriackie*⁴, autorstwa Ignacego Szczęsnego Czemeryńskiego, w którym zamieszczono rozdział *O Tabulach Krajowych Galicyjskiej i Bukowińskiej o Tabuli miejskiej we Lwowie i księgach gruntowych w ogólności*. Nieco inny ciężar gatunkowy mają prace Karola Hilbrichta⁵ czy jeszcze późniejsze Eugeniusza Barwińskiego i Michała Wąsowicza⁶ koncentrujące się na historii i przemianach strukturalnych tabuli. Z prac opublikowanych w ostatnich latach na uwagę zasługuje artykuł Rostisława Melnyka uzupełniający powyższe o rozważania natury archiwalno-ustrojowej dotyczące współczesnego zasobu CPAH we Lwowie, w tym fondu 166, zawierającego księgi Tabuli Krajowej, Tabuli Miasta Lwowa i in.⁷

Katowice 1997. Patrz też: S. Kozak, *Przemiany religijności ludności katolickiej Galicji w świetle wybranych testamentów z lat 1772–1918*, „Galicja. Studia i materiały” 2023, t. 9, s. 43–73.

² „*Annales jurisprudentiae pro regnis Galiciae et Lodomeriae*” 1810–1811, cyt. za.: P.Z. Pomiński, *Początki polskiego czasopiśmiennictwa prawniczego*, Warszawa 2025, s. 38.

³ A. Rosbierski, *Komentarz teoretyczno-praktyczny czyli wykład patentu tabularnego po 4 marca 1780 w Królestwach Galicji i Lodomerii obwieszczonego z dodatkiem o tabuli król. Bukowińskiej i księgach gruntowych*, Lwów 1811.

⁴ I.S. Czernyński, *Powszechne prawo prywatne austriackie*, Kraków 1861, s. 253–340 [Wydruk z ksiąg publicznych, cz. 1. *O Tabulach Krajowych Galicyjskiej i Bukowińskiej o Tabuli miejskiej we Lwowie i księgach gruntowych w ogólności*].

⁵ K. Hilbricht, *O księgach publicznych czyli hipotecznych w Galicji*, „Czasopismo Poświęcone Prawu i Umiejętnościom Politycznym” 1864, R. 2, z. 1, s. 18–31.

⁶ E. Barwiński, M. Wąsowicz, *Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne*, Lwów 1935; M. Wąsowicz, *Tabula prowincjonalna byłej Galicji z obszaru apelacji lwowskiej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1931, t. 1, s. 37–42.

⁷ R. Melnyk, *Dokumenty Krayovoyi tabuli Tsentral'noho derzhavnogo istorichnoho arkhivu Ukrainy u L'vovi yak dzhereło do istoriyi ekonomichnykh vidnosyn u Halychyni naprykintsi*

Aczkolwiek autorzy ci dostrzegali poszczególne rodzaje ksiąg tworzących ww. zasób i prezentowali ich różnorodność, nie zatrzymywali się jednak dłużej na wpisach testamentowych. Literatura wspomina co prawda o ponad 100 księgach specjalnie przeznaczonych do ingrosowania testamentów, ale o zawartości tzw. *Librum testamentorum* wiemy niewiele albo zgoła nic. Poniżej skupimy się na tym właśnie aspekcie.

Powstanie Tabuli Krajowej należy wiązać z próbami modernizacji ustawodawstwa hipotecznego przez władze austriackie po pierwszym rozbiore Polski. Istniejące na obszarze Galicji księgi sądowe (przy sądach grodzkich i ziemskich) od 1774 r. podporządkowano nowo utworzonemu trybunałowi krajowemu jako *acta novae formae*⁸. Po likwidacji sądów grodzkich i ziemskich oraz utworzeniu sądu szlacheckiego we Lwowie zaprzestano nowych wpisów, a księgi zgromadzono we Lwowie i rozpoczęto ich opracowywanie⁹.

Wcześniej w 1780 r. wydany został patent tabularny¹⁰, mocą którego tworzono urząd powszechny ksiąg krajowych pod nazwą *Tabula regiae qua officium praenotationum* znany dziś jako Tabula Krajowa. Jej celem było przyjmowanie wpisów dokumentów dotyczących nieruchomości kwalifikowanych jako dominikalne – czyli dobra ziemskie szlachty¹¹ (w początkowej fazie wykraczano jednak poza ten zakres, co upodabniało tabulę do poprzedniego systemu ksiąg grodzkich i ziemskich¹²). Dawne księgi pomimo ich zamknięcia zachowały jednak walor dowodowy, stąd dla utrzymania ciągłości przeniesiono wpisy w nich zawarte do Tabuli Krajowej (tworząc serię zwaną *antiquorum*). Porządkowanie akt, któremu towarzyszyło sporządzenie pomocy inwentaryzacyjnych, kontynuowano w 1787 i zakończono w 1800 r., co w efekcie doprowadziło do utworzenia archiwum generalnego starych akt podporządkowanego Tabuli Krajowej¹³. Równocześnie od 1780 r. na bieżąco uzupełniano wpisami nowe księgi (seria *novorum*).

Sama Tabula Krajowa miała być jednym z filarów zabezpieczenia hipotecznego na nieruchomościach – choć jak wiemy obejmowała tylko ich część. Uregulowania wymagała również sytuacja gruntów miejskich i wiejskich, co udało się wówczas zaledwie połowicznie i w najmniejszym stopniu objęło grunty włościańskie (o czym dalej).

XVIII–XIX st. [w:] *Spółeczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań*, red. T. Kargol, K. Ślusarek, Kraków 2014, s. 75–85.

⁸ I.S. Czernyński, dz. cyt., s. 261.

⁹ E. Barwiński, M. Wąsowicz, dz. cyt., s. 9.

¹⁰ *Continuatio edictorum et mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae a die 1. Januarii ad ultimam Decembris Anno 1780. emanatorum*, Leopoli 1780, s. 13–16.

¹¹ J. Wawel-Louis, *Ustawy hipoteczne*, Kraków 1880, s. 4–5.

¹² E. Barwiński, M. Wąsowicz, dz. cyt., s. 23.

¹³ I.S. Czernyński, dz. cyt., s. 261. Zdaniem Hillbrichta nastąpiło to dopiero 10 lat później, patrz: K. Hillbricht, dz. cyt., s. 24.

Jeszcze w 1784 r. zmodernizowano strukturę ksiąg Tabuli Krajowej¹⁴. Projekty reorganizacji pojawiały się też w latach następnych, m.in. w 1794 r., pod wpływem patentów tabularnych dla Czech i Moraw, zaś w 1804 r. księgi zostały ujednolicone¹⁵. Większe znaczenie dla Tabuli Krajowej miała ustawa z 20 marca 1874 r. zaprowadzająca księgi gruntowe w całej Galicji¹⁶. Miały one być zakładane przy sądach obwodowych i powiatowych i do nich powinny być przeniesione aktualne wpisy z tabuli, co oznaczało stopniowe jej wygaszanie. Ostatecznie urząd Tabuli Krajowej zamknięto w 1895 r., kiedy to cała operacja przenoszenia wpisów została zakończona (dawne księgi zachowały jednak aktualność przy ustalaniu stanu prawnego z lat poprzednich)¹⁷.

Przeprowadzane w pierwszych latach pracy Tabuli reorganizacje miały wpływ na zasób, a w szczególności jego układ. W swoim komentarzu do patentu tabularnego z 1780 r. Rosbierski pisze:

Tak zaraz od początku tabuli krajowej roku 1780 tylko dwa gatunki ksiąg znajdowały się, to jest: księga prenotacji i księga instrumentów. W roku 1784, gdy Tabula Krajowa Sądowi Szlacheckiemu podległa została, zamiast księgi prenotacji, księgi terażniejsze dziedzictwa wprowadzone są, do których posiadacze albo podług praw okazanych, albo z katastrum, ciężary zaś z księgi prenotacji wciągały się¹⁸.

Cechą charakterystyczną w początkowym okresie była duża różnorodność ksiąg tabularnych (inaczej niż w innych krajach cesarstwa). W Galicji wpisów dokonywano w kilkunastu księgach różniących się tematycznie¹⁹. Istniały zatem osobne *Libri praenotationum, relatianum, obligationum, contractuum, testamentorum, quietantiarum, pactorum, plenipotentiarum* itp.²⁰ Lepszej organizacji pra-

¹⁴ E. Barwiński, M. Wąsowicz, dz. cyt., s. 24.

¹⁵ Tamże, s. 27.

¹⁶ S. Kozak, *Księgi i akta hipoteki galicyjskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Przemysłu [w:] Z uczniami, kolegami i przyjaciółmi w świecie nauki. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorańczewski, A. Żeglinska, Olsztyn 2014, s. 361–382.

¹⁷ E. Barwiński, M. Wąsowicz, dz. cyt., s. 28.

¹⁸ A. Rosbierski, dz. cyt., s. 43. „Z tego wszystkiego, co się dotąd wyszczególniło, oczywista jest, iż najważniejsze Tabuli Krajowej rozdziały w tym się zawierają, aby: 1. Dobra nieruchomości i ich posiadacze, czyli właściciele intabulowanymi byli; [-] 2. Ciężary były intabulowane lub prenotowane; 3. Oboje znowu extabulowało się. Te gruntowne wyobrażenia dały [powód 1 – S.K.] ustanowienia ksiąg dziedzictwa (własności, czyli państwa, czyli posiadania), w których trzy rubryki, to jest 1. dziedzictwa (*haereditatum*) 2. ciężarów (*onerum*) i 3. extabulacji, znajdują się [-]. Ponieważ zaś prawo pozwala, sumy prenotowane czyli intabulowane, owszem i służebności obciążać, dlatego podług wzoru księgi dziedzictwa zrobione są księgi instrumentów, gdzie również te same trzy rubryki znajdują się, z tą jedną różnicą, iż zamiast rubryki dziedzictwa, znajduje się rubryka wpisanego z całą rozciągłością instrumentu”. Tamże, s. 41–42.

¹⁹ E. Barwiński, M. Wąsowicz, dz. cyt., s. 23.

²⁰ I.S. Czernyński, dz. cyt., s. 263.

cy służył podział na dwie serie: *antiquorum* i *novorum*, część ksiąg miała zatem dwie osobne wersje, dla wpisów starszych (patrz wyżej) i tych dokonywanych na bieżąco po 1780 r.²¹ Dopiero w latach 1802–1804 ograniczono tę różnorodność, otwierając już tylko jednolite księgi główne – własności (*Dominiorum*) oraz księgi ingrosacyjne: *Instrumentorum* (księgi dokumentów, do których wpisywano wszystkie dokumenty bez względu na treść) i *Plenipotentiarum*²². W 1862 r. zasób Tabuli Krajowej składał się z 19 rodzajów ksiąg (blisko 2900 tomów)²³, z czego niemal połowę stanowiły uważane jeszcze przez Rosbierskiego za najważniejsze księgi *Instrumentorum* (w liczbie 992) i *Dominiorum* (465)²⁴.

Obok Tabuli Krajowej od 1792 r. istniała prowadzona na jej wzór Tabula Miasta Lwowa przeznaczona dla wpisów dotyczących nieruchomości miejskich położonych na terenie Lwowa. Prowadzono ją w magistracie, a od 1860 r. w urzędzie Tabuli Krajowej²⁵. Księgi gruntowe o podobnym charakterze posiadały również inne miasta i dominia (księgi sądów dominikalnych i magistraturalnych), ale szczegółów nie regulował żaden konkretny akt prawny porównywalny z patentem tabularnym²⁶. W 1803 r. zawieszono wszelkie podejmowane wcześniej próby ustawodawcze w tym względzie do czasu opracowania szczegółowej instrukcji, co jednak nie nastąpiło. Choć księgi te stanowiły niejako uzupełnienia Tabuli Krajowej, nie zostały skoncentrowane, a w literaturze upowszechniła się dla nich nazwa tabula prowincjonalna²⁷.

CPAH przechowuje w jednym fondzie o nazwie *Tabula Krajowa m. Lwowa* materiały powstałe w wyniku działalności Tabuli Krajowej galicyjskiej, Tabuli Miasta Lwowa, Tabuli wsi podmiejskich Lwowa oraz Księgi gruntowe miast i wsi Galicji. Tworzy go 137 opisów (mieszczących ponad 45 tysięcy jednostek archiwalnych). Na szczególną uwagę zasługuje opis 1 zawierający księgi tabularne w liczbie 5660 jednostek inwentarzowych²⁸.

Potencjał badawczy tkwiący w materiałach Tabuli Krajowej dostrzegano już w latach 20 XX w., czemu wyraz dał m.in. Eugeniusz Barwiński, ówczesny dyrektor Archiwum Państwowego we Lwowie, pisząc:

księgi te mają szczególne znaczenie jako źródła dla historii gospodarczej, lokalnej, rodzin; setki ksiąg zawierających odpisy dawnych dokumentów uratowały wiele z tego, co rozproszone po kraju w znacznej części zaginęło bezpowrotnie. Wobec wyjątkowego znaczenia zespołu uznałem

²¹ E. Barwiński, M. Wąsowicz, dz. cyt., s. 23.

²² Tamże, s. 27; I.S. Czernyński, dz. cyt., s. 263.

²³ I.S. Czernyński, dz. cyt., s. 263 (przypis 27).

²⁴ Tamże.

²⁵ E. Barwiński, M. Wąsowicz, dz. cyt., s. 29.

²⁶ Tamże.

²⁷ M. Wąsacz, dz. cyt.

²⁸ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie (dalej CPAH), Tabula Krajowa m. Lwowa (dalej TK), fond 166; R. Melnyk, dz. cyt., s. 80.

za rzecz konieczną dokonać przeniesienia go do Archiwum. Los sprzyjał sprawie, gdyż ówczesny prezes apelacji Czerwiński uznał od razu wagę moich argumentów, zrozumiał, jaką ten zbiór ma doniosłość dla nauki, a zarazem przyszedł do przekonania, że również interes sądownictwa i obywateli przemawia za tym, ażeby pozostał pod fachową opieką, jakiej mu registratura sądowa nie jest w stanie zabezpieczyć. Dzięki temu wielkodusznemu poparciu cała tabula została przeniesiona do archiwum w roku 1921²⁹.

Obok innych dokumentów do ksiąg tabularnych – jak wiemy – wpisywano również testamenty³⁰. Oryginały były przepisywane najpierw do ksiąg testamentów, a po 1804 do ogólnych ksiąg dokumentów (*liber instrumentorum*). Wynikające z nich zmiany w stanie własności nieruchomości odnotowywano w księgach własności (*liber dominiorum*), w których również zamieszczano odсылaczce do właściwej księgi dokumentów z podaniem strony i numeru wpisu³¹.

²⁹ E. Barwiński, M. Wąsowicz, dz. cyt., s. 28.

³⁰ I.S. Czernyński, dz. cyt., s. 270 i nast.; Por. A. Rosbierski, dz. cyt., s. 18–19. „1. Ostateczne rozporządzenie jest zdolne, aby do Tabuli Krajowej, miejskiej, albo ksiąg gruntowych wpisane było, jeżeli w masie pozostałej znajdują się nieruchomości tabularne; [-] 2. To wpisanie nigdy nie daje prawa rzeczowego, gdyż takowe tylko przez wydanie sądowe spuścizny nabywa się; zaczem wpisanie testamentu tylko na przypadek nastąpionego sądowego przyznania i wydania spuścizny skutek otrzymuje; 3. To wpisanie testamentu ani jest intabulacją, ani takową prenotacją, która zwyczajnym procesem usprawiedliwiona być powinna, lecz takowym zanotowaniem, gdzie na końcu od przyznania, albo nieprzyznania dziedzictwa, albo intabulacji dekretu dziedzictwa wszystko zawisło [...]; 4. To wpisanie testamentu może być nakazane albo na prośbę strony, albo z urzędu na rozkaz sędziego, albowiem pertraktacja dziedzictwa jest częścią szlacheznego urzędowania sędziego (*officii nobilis judicis*); zresztą to wpisanie nikomu nie szkodzi, stronom tymczasowe bezpieczeństwo udziela, i większą oczywistość względem posiadacza okazuje [-]”. Tamże.

³¹ Antoni Rosbierski w komentarzu do patentu tabularnego przywołuje warunki uprawniające do wpisania testamentu do ksiąg tabularnych: „1. Potrzeba, ażeby takowe dobra nieruchome albo grunt przez testatora w czasie przypadłej śmierci były posiadane, na których testament wpisany być by mógł. Tę okoliczność zatem sędzia nasamprzód dojść powinien; 2. Gdy takowe wpisanie niczym nie jest, jak tylko rodzajem prenotacji, która przez następujący wyrok przyznanej spuścizny ma być usprawiedliwiona (iustyfikowana); dlatego ostatnie rozporządzenie może być do tabuli wciągnięte, chociaż w nim ani tabularna, ani gruntowa realność nie jest oznaczona, ani też klauzula intabulacji dołożona, i chociażby jakowej formalności tabularnej brakowało; 3. Sędzia pertraktujący obowiązany jest, jeżeli zmarły dobra nieruchome w innej prowincji zostawił, oryginał ostatecznego rozporządzenia z warunkiem onegoż powrócenia, zatrzymawszy egzemplarz w kopii autentycznej, sędziemu tabularnemu do intabulacji przesłać: jeżeli takowe rozporządzenie już pierwaj do dawnych aktów ingrossowane nie było, gdzie w ostatnim razie kopie onegoż autentyczną dosyć będzie przesłać; 4. Ostateczne rozporządzenie do księgi dokumentów, czyli instrumentów wpisuje się, czyli ingrossuje, i w księdze dziedzictwa w rubryce dziedzictwo krótko zanotuje się: pertraktuje się następstwo: *Patrz testament dd. ingross. w Księdze Docum. Tom. I. stron. 13*. Legata zaś, jak instancja pertraktująca albo strona wyraźnie i w szczególności żąda, do rubryki ciężarów wciągają się (ten wykład jednak ani intabulacją, ani prenotacją nie jest, ponieważ z testamentu robi się, który żadnego prawa nie nadaje). 5. Tym sposobem postępuje się, jeżeli więcej jest testamentów, i każdy w rubryce dziedzictwa krótko słowami: *Patrz inny testament dd. w Księdze Dokum. Tom. I. Stron. 26*, oznacza się”. A. Rosbierski, dz. cyt., s. 19–20.

W materiałach archiwalnych zgromadzonych w CPAH znajduje się 15 ksiąg testamentów Tabuli Miasta Lwowa oraz 94 księgi (w tym 10 z zasobu starszego – *antiquorum*) Tabuli Krajowej.

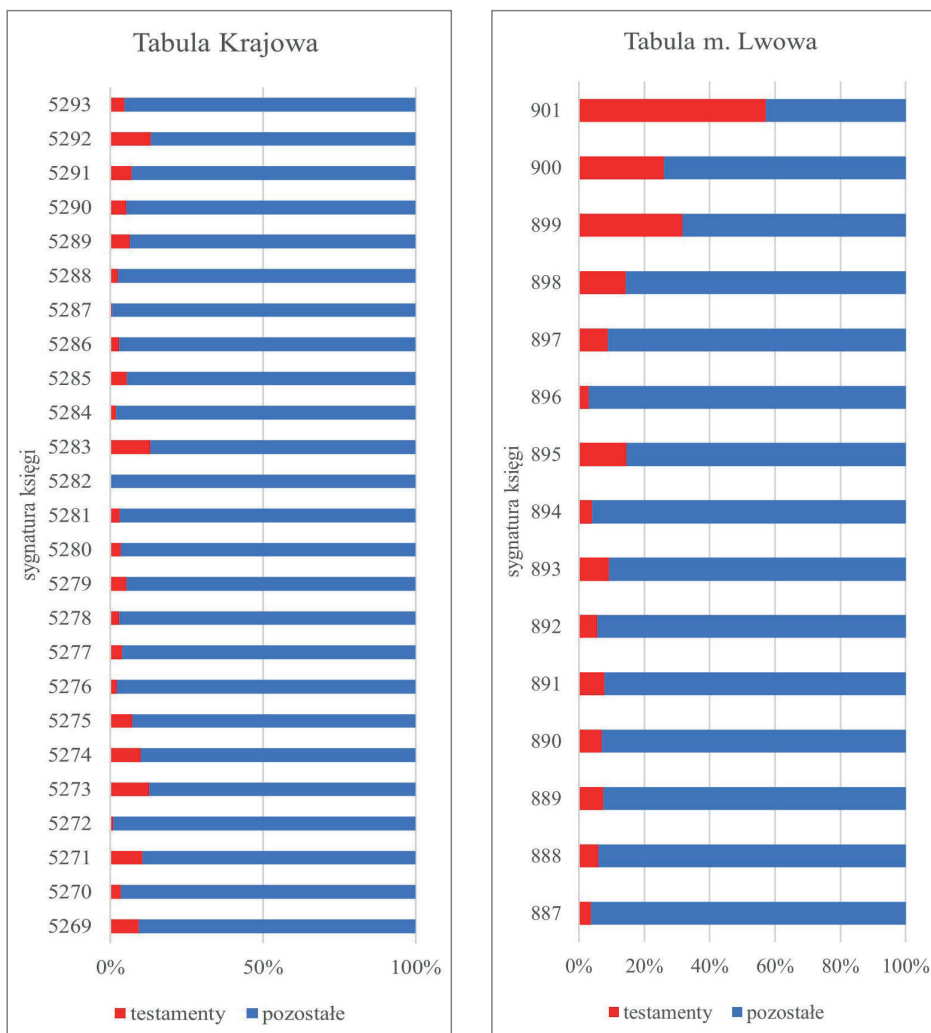
W obu wypadkach księgi prowadzone były dosyć starannie, choć tu najlepiej wypadają księgi *antiquorum* (zarówno pod względem kaligraficznym jak i estetycznym). Być może dlatego, że w trakcie ich tworzenia pisarze nie pracowali pod presją czasu jak w późniejszych, gdy wpisów należało dokonywać na bieżąco. Pojedyncze woluminy zamykały się w objętości 400–500 stron, w formacie zbliżonym do A3, a ich stan zachowania można określić jako bardzo dobry. Dominuje język łaciński, część wpisów dokonano po polsku, w Tabuli Miasta Lwowa dodatkowo po niemiecku.

Z uwagi na obszerność zasobu badania nad zawartością *librorum testamentorum* oparto na próbie reprezentatywnej. Pominęto księgi *antiquorum*, a z ksiąg *novorum* do próby reprezentatywnej weszło 29 woluminów (czyli 1/3). Zrezygnowano z doboru losowego, wybierając 25 ostatnich ksiąg o sygnaturach od 5269 do 5293 oraz 4 początkowe – 5211–5213, 5229. Z Tabuli Miasta Lwowa, wykorzystano wszystkie 15 woluminów (nie prowadzono tu ksiąg *antiquorum*).

Na wstępie należy podkreślić, iż pomimo tego, co sugeruje używana powszechnie nazwa tej serii ksiąg, testamenty należały do nielicznych wpisów, a w niektórych w ogóle ich nie było (wykres 1). W próbie reprezentatywnej pochodzącej z ksiąg Tabuli Krajowej odnaleziono niewiele jak na rozmiary tej części zasobu – **94** testamenty (razem z kodycyłami). Średnio na jeden wolumin przypadały zaledwie trzy takie wpisy! Znacznie lepiej kształtowała się sytuacja ksiąg Tabuli miejskiej Lwowa, gdzie podobny wskaźnik wynosił blisko 19, a wszystkich wpisów testamentowych zidentyfikowano **283**.

Porównując poszczególne księgi Tabuli Krajowej i Tabuli Miasta Lwowa (wykres 1), zastosowaliśmy odmienną metodę ustalania proporcji testamentów do pozostałych wpisów. Dla ksiąg Tabuli Krajowej punktem odniesienia była objętość wyrażona liczbą stron, dla Tabuli Miasta Lwowa – ogólna liczba wpisów w księdze. Bez względu jednak na proveniencję większość woluminów charakteryzował udział testamentów oscylujący wokół 9–10%.

Wyjątkowe pod tym względem okazały się trzy ostatnie woluminy *Librum testamentorum* tabuli miejskiej (por. wykresy 1 i 3), gdzie zarówno proporcjonalnie, jak i w liczbach bezwzględnych można dostrzec znaczny wzrost wpisów testamentowych (aż 60 w ostatniej księdze). Po części zjawisko to mogło zostać spotęgowane zastosowaniem innego układu kart w woluminie (o czym dalej), który faktycznie ograniczał liczbę wpisów. Jeśli w pierwszym woluminie odnotowano 270 wszystkich wpisów (zarówno testamentowych, jak i innych), to w ostatnim, niewiele ponad 100 (wykres 3).

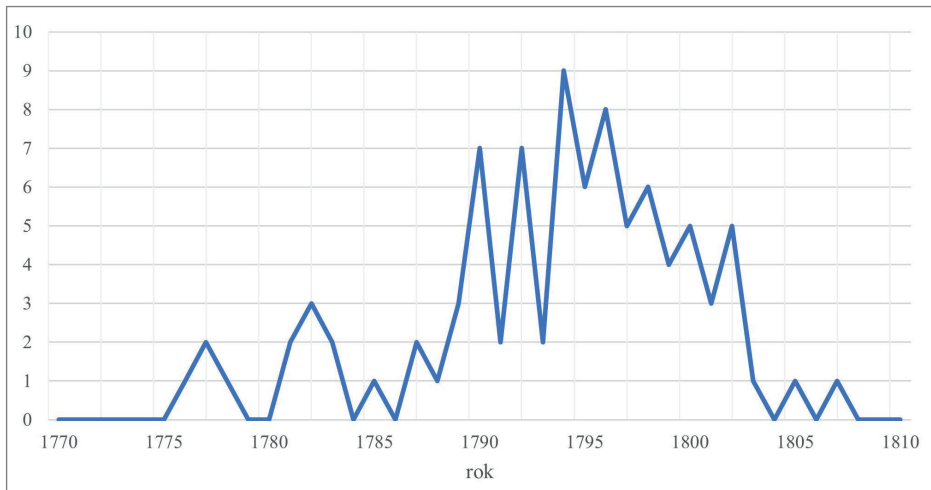

**Wykres 1. Testamenty na tle pozostałych wpisów w księgach
Tabuli Krajowej* i Tabuli m. Lwowa** (udział w %)**

* w odniesieniu do zajmowanej liczby stron w księdze

** w odniesieniu do liczby wpisów w księdze

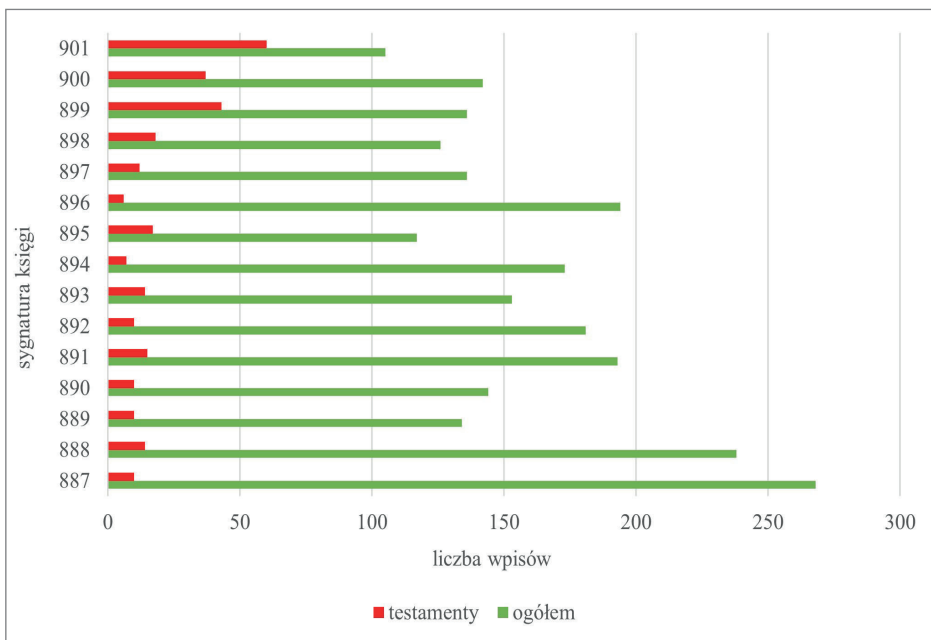
Źródło: obliczenia własne na podstawie CPAH, Tabula Krajowa (dalej TK), fond 166, opis. 1, sygn. 887–901, 5269–5293.

Wykres 2. Liczba testamentów w księgach Tabuli Krajowej (wg daty spisania)*

* dla próby reprezentatywnej

Źródło: obliczenia własne na podstawie CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5269–5293.

Wykres 3. Liczba wpisów w księgach Tabuli m. Lwowa

Źródło: obliczenia własne na podstawie CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 887–901.

W księgach Tabuli Krajowej nie było takich kumulacji. Oczywiście można dostrzec pewne anomalie (np. w księdze o sygn. 5283 – aż 11 wpisów testamentowych; w przypadku trzech innych ksiąg – testamentów w ogóle zabrakło!), ale miały one charakter incydentalny. W odróżnieniu od tabuli miejskiej przeciętne wahania były tu niewielkie, co wyrażało się trzema do pięciu wpisami testamentowymi na księgę – również w ostatnich woluminach.

Jak z tego wynika, w obu wypadkach – zarówno tabuli miejskiej jak i krajowej – większość stanowiły wpisy, które można określić jako pozatestamente. W księgach Tabuli Krajowej były dosyć obszerne, co też w ogólnej objętości spychało testamenty na dosyć odległy plan. Należały do nich opisy posiadłości, inwentarze dóbr i powinności³². Najbardziej powszechne były niezbyt zresztą rozbudowane intromisje. W tabuli miejskiej dominowały otaksowania i opisanie kamienic i dworów – bardzo zresztą szczegółowe; opisy zabudowań gospodarczych, karczm, browarów czy znacznych części miasta Lwowa³³.

Przyczyn takiej różnorodności można poszukiwać u podstaw tworzenia Tabuli Krajowej – w księgach serii *antiquorum* będących pochodną wpisów z dawnych sądów. Woluminy te zatytułowane są jako:

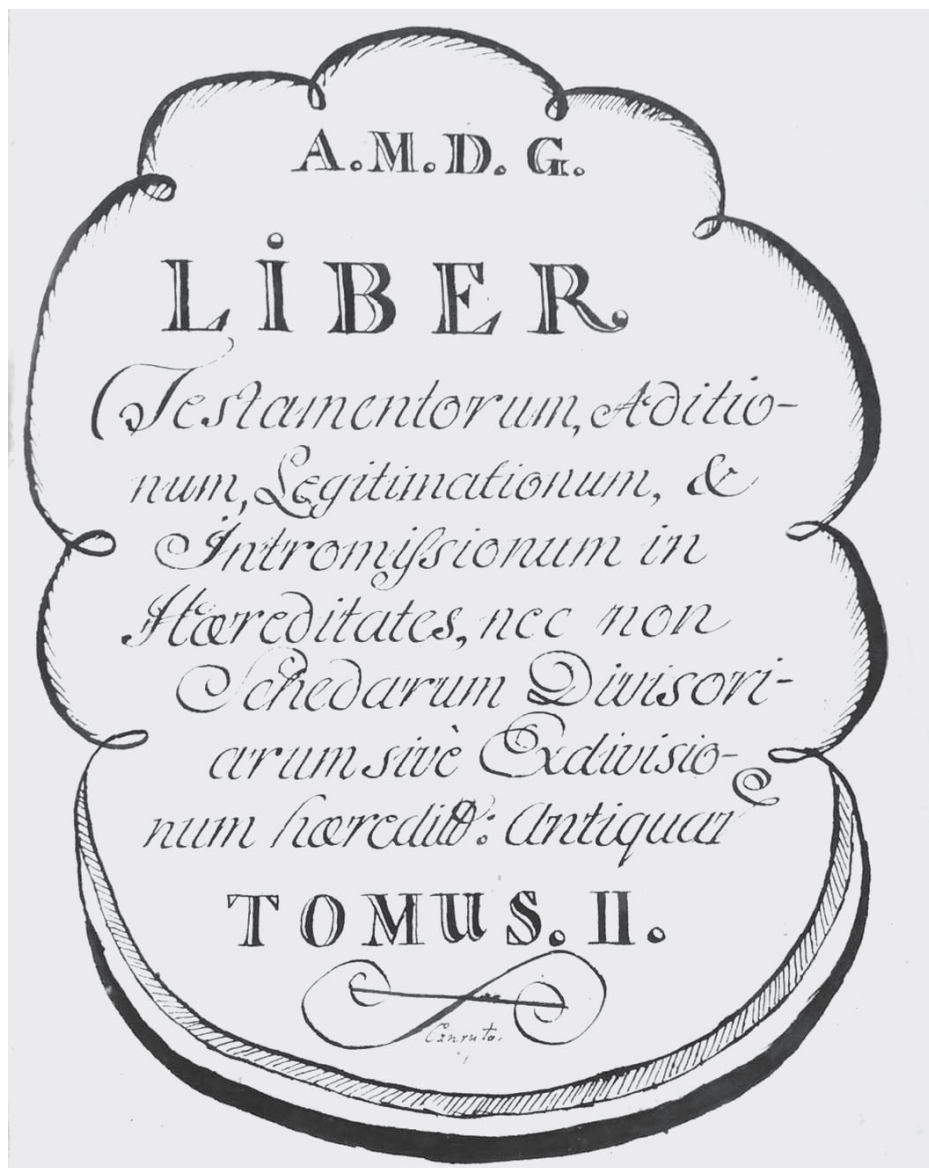
Liber Testamentorum, Aditionum, Legitimationum & Intromissionum in Haereditates, nec non Schedorum Divisoriarum sive Exdivisionum haereditatum: antiquar

Wskazuje to na znacznie większą pojemność, nieograniczoną tylko do wąskiej grupy testamentów. Ta sama nazwa przeszła również na pierwsze numery serii *novorum*, niemniej jednak w kolejnych woluminach jej zaniechano, ograniczając się tylko do początkowych wyrazów: *Liber testamentorum* (ryc. 1–3). Z uwagi na znacznie większą liczbę ksiąg serii *novorum* ta wersja stała się dominującą i pod taką nazwą zostały zarchiwizowane i zinwentaryzowane, pozostając w dalszym ciągu księgami o znacznie szerszym zakresie (co współcześnie może prowadzić do mylnych interpretacji). Należy też przypomnieć, iż po 1804 r. nie otwierano już nowych ksiąg tej serii (*testamentorum*), a wpisy testamentowe podobnie jak i inne były nadal dokonywane, lecz już w księgach dokumentów (*instrumentorum*).

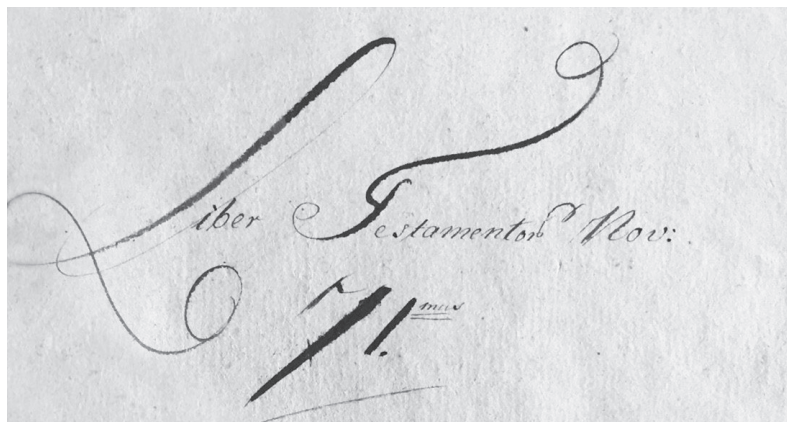
Podobnie rzecz się miała z księgami Tabuli Miejskiej, wśród których tylko dwie pierwsze posiadały pierwotny – pełny opis, pozostałe stosowały skróconą wersję.

³² Por. CPAH, TK, fond 166, opis 1, sygn. 5273 (zawierający m.in. obszerne opisy miasta Ulanowa i innych posiadłości dworskich).

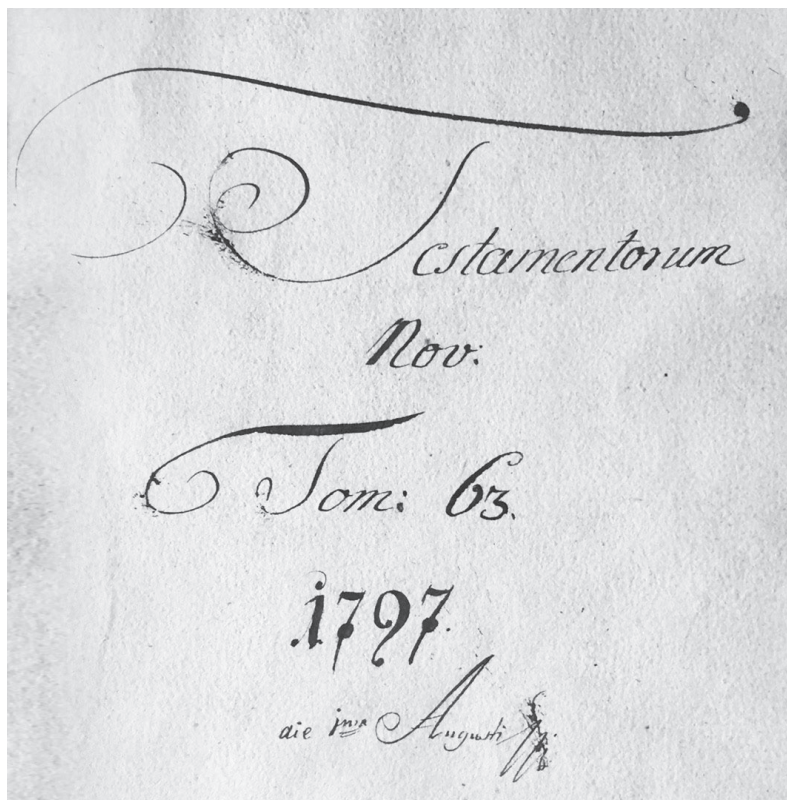
³³ Por. CPAH, TK, fond 166, opis 1, sygn. 890, s. 439–468 (*Inwentarz gruntów i domów miejskich dziedzicznych w mieście Lwowie znajdujących się przez miasto posiadanych lub na czynsze wypuszczonych prawem emfiteutycznym w roku 1793*).

Ryc. 1. Strona tytułowa księgi testamentów z serii *antiquorum* (CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5202)

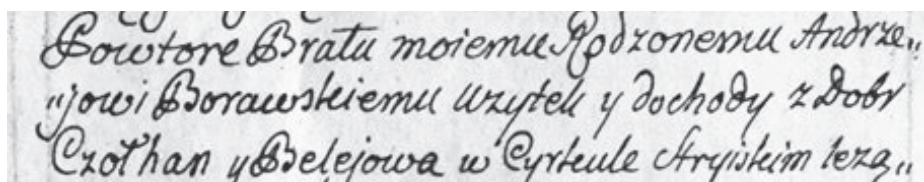

Ryc. 2. Przykład strony tytułowej w księdze testamentów t. 71 z serii *novorum* (CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5281)

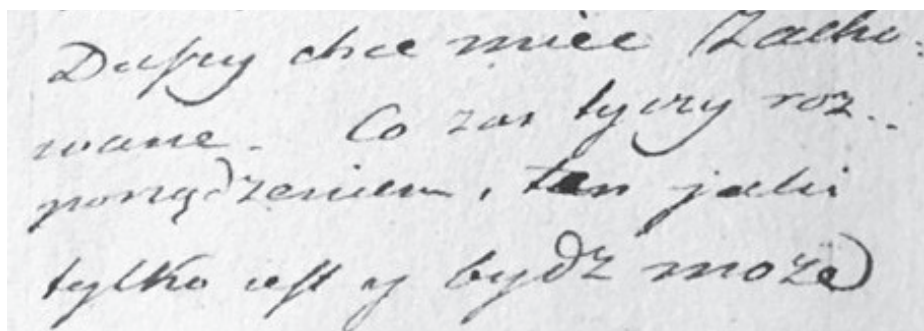

Ryc. 3. Przykład strony tytułowej w księdze testamentów t. 63 z serii *novorum* (CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5273)

Jak zauważyli jeszcze w latach 20. XX w. Eugeniusz Barwiński i Michał Wąsowicz, wszystkie księgi Tabuli zawierające kopie oryginałów były prowadzone wzorowo³⁴. Taki też charakter miały księgi testamentów. Wpisywane tam rozporządzenia ostatniej woli są z pewnością wiernymi kopiami przedstawianych dokumentów, gdyż posiadają typowe dla danego okresu formuły. Zbudowane są też według zbliżonych zasad. Pod względem kaligraficznym raczej nie budzą zastrzeżeń, aczkolwiek dostrzegalne są zmiany charakteru pisma i tym samym czytelności (ryc. 4).

Do wtore Bratu mojemu Podzoniemu Andrzejowi
Borawskiemu użyciel y dochody z dóbr
Czotchan y Bolejowa w Cyrcule Arystkim leż...

Dziś chce mieć Zaliczane.
Co za tydzień roz...
porządkiem, ten jaśni
tylko jest y być może

Ryc. 4. Czytelność wpisów w księgach testamentów Tabuli Krajowej
(CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5275, 5293)

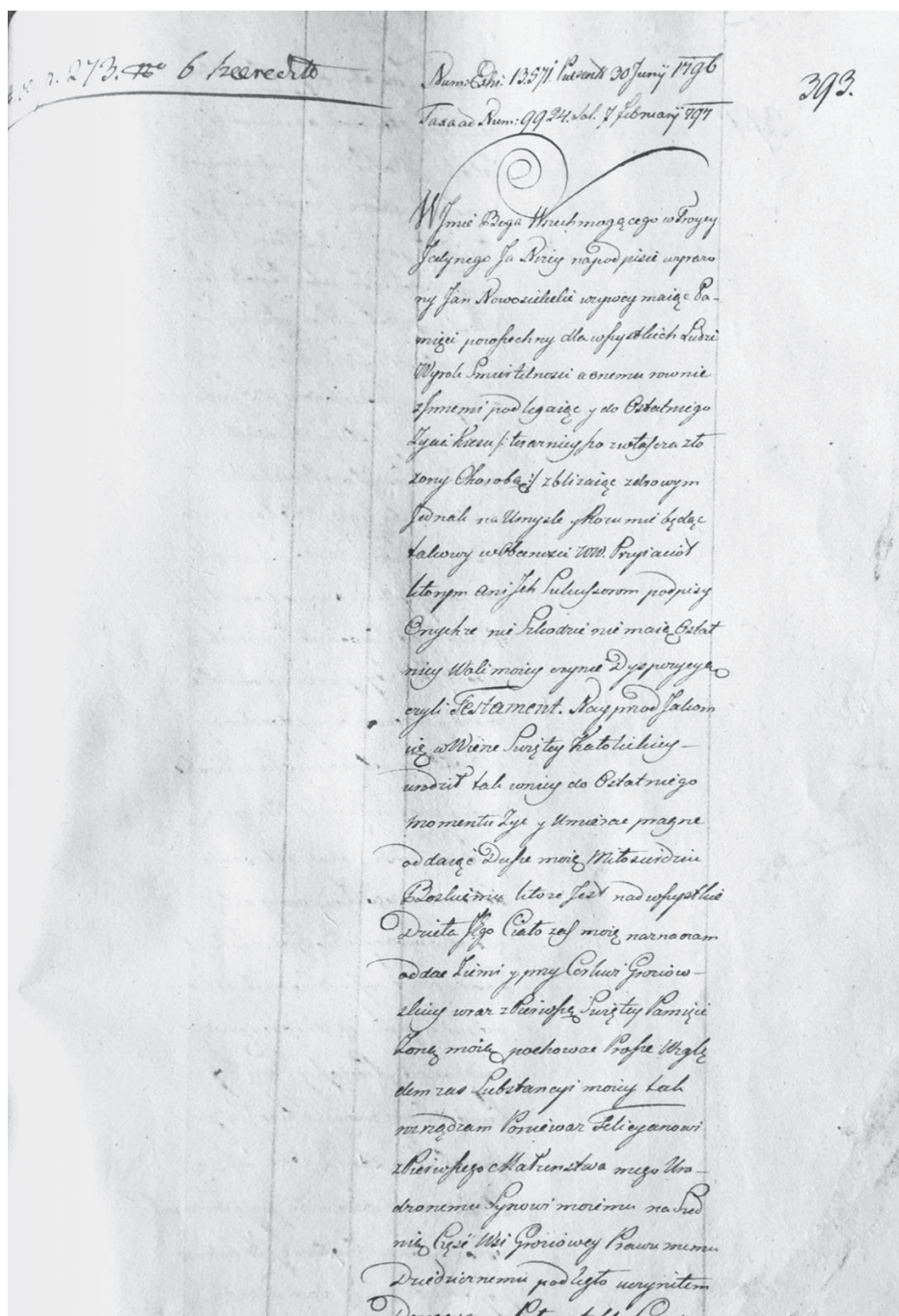
Dalsza analiza ksiąg testamentów Tabuli Krajowej wykazała, iż równolegle prowadzono prawdopodobnie kilka (od 3 do 5) woluminów tej samej serii, przy których (jak już zauważyliśmy) pracowało kilku ingrosatorów. Stosowano w nich dwa układy formularza wpisu – szeroki i wąski (ryc. 5–6). W obu wypadkach formularz tworzyły przeważnie trzy kolumny, z których środkowa przeznaczona była dla właściwego wpisu. Układ szeroki przypominał kartę z dwoma marginesami – wewnętrznym i zewnętrznym, w układzie wąskim szerokość trzech kolumn była zbliżona. W większości wykreślano je ołówkiem, a tekst testamentu wpisywano w środkowej. Niektóre księgi o układzie wąskim składały się z drukowanych formularzy opartych na pięciu kolumnach z nagłówkiem (ryc. 7).

³⁴ E. Barwiński, M. Wąsowicz, dz. cyt., s. 24.

Testamentum Stanisl. Draminski. 215.
 Jis 6 Wifa, noc ctki Georgii Draminski.
 sub num: 149 c/ra p/25 Januarii
 1788 intabulacem presentem.

Wobec nas: W Imie Boga w Trojcy W Jedynego.
 Pan: Tom: Bedac z Woli Boga mego zrozony Choroba,
 4 p 208 ni.
 ale czuiac sie iezczce nasitach, y maiac zu-
 pelna przytomnosc ten ostatney Woli moiey
 czynie testament, y chce, uilnie, azeby w
 niwczym niebyl zgwatcony, aley owszem, a-
 zeby podlug niego wozyszkieniu zadacoye su-
 stalo. Ktorego testamentu Esekutorow
 obieram sobie W Imci Pana Franciszka Cie-
 szanowskiego Sedzica Sanockiego, y W Imci Pana
 Ignacego Gorskiego Pisarza Lziemskiego San-
 domirskiego, ktorych ufaiae Lzace, tym moim
 Testamentem obliqwie, aby weurzyszkieniu tey
 Ostatney Woli moiey stalo sie zadacoye. Anay,
 przed, gdy Bog zechce wykonać namirze wyproki
 swoje: Statutum est omnibus hominibus semel
 mori, aby niegdzie indziej Gialo moie pochowa-
 ne bylo, tylko w Kreszowie w Kosciele W W O Ber-
 nardynow, yto bez wszelkiey Apparencji, y Wka-
 zatocy. Wyraaczam na Nabozenstwa za Dusze
 moie Czerwonych Zlotych Wmdziesiat, z kito-
 rych Dwadziescia maia byc dane W W O Ber-
 nardynom, aby tam unich Gialo moie pocho-
 wane bylo; przy ktorego pogrzebie Jedna Maza
 S. Jozefwana, Wigilie, y Kardzy rosobna z Oycow
 do tego Konwentu Kreszowskiego nalezacych
 po Mazy S. aby dorawili, inney zas zadney aby
 nie czynie apparencji; Swiec Sam przy Tru-
 minie postawic. Kiersta zas Czerwonych W

Ryc. 5. Szeroki układ karty w księdze testamentów Tabuli Krajowej
 (CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5211)

**Ryc. 6. Wąski układ karty w księdze testamentów Tabuli Krajowej
(CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5270)**

ONERA.	Summa	Pagina 250
	fl. pol. gr.	Extabulatio.
H. H. pag 74. v. 3. h.	H. Tab. 1448 pref. 17 Mar.	
	798. Taxa ad fl. 5312	
	Ja Joanna z Dzierzlow primo voto Malczowska secundo Hlebki na Krasieka Wladowa Zdrowa będąc na umyśle iawnie i dobrowolnie w przytomności przyjaciół czyli Tabular nych świadków / Których podpisy ani Jch Sukces orom szkodni nie mają / takowe Dobre mienie Ruczo mych i nieruchomości i ostatniej woli mojej czynnie rozporządzenie. u najprzód Dobra porożone Szpo Sp W Felicie Malczowskiej Ciepłiku Lutyczowskiej pierwszemu mę żu mojemu jako to wiesz szło i Lwiska w Głuchule Zdrowej skim zastawione pod prawem doposażenia mojego będąc i wreszcie Janica Rozana w Zie mi Chłotniskiej w powiecie Kras nowskiem k. Dzierzlowa tak w sztyku	

Ryc. 7. Formularzowy układ karty w księdze testamentów Tabuli Krajowej
(CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5271)

Wpisy testamentowe w księgach Tabuli Krajowej pojawiają się już w początkach lat 80. XVIII w. Po zamknięciu serii ksiąg *testamentorum* w 1804 r. ingrosowano tam jeszcze 10 testamentów (ostatnie dwa w 1807). Tabuła Miejska wykorzystywała te księgi nieco dłużej. Testamenty o tej właśnie proveniencji w największej liczbie pochodziły z lat 1793–1823. Ostatniej ingrosacji dokonano w 1828 r.³⁵

Większości wpisów testamentowych dokonywano z opóźnieniem (data sporządzenia testamentu wyprzedzała datę jego wpisu). W zbadanej serii 29 ksiąg *novorum* Tabuli Krajowej różnica ta wynosiła średnio od 4 do 6 lat, a po 1801 r. czas ten wydłużył się do ponad 8 lat. Oczywiście nie wynikało to z opieszałości urzędu tabularnego, tylko czasu trwania formalności spadkowych lub przyczyn osobistych petentów przedstawiających w określonym czasie dokumenty. Jeśli chodzi o datowanie ingrosowanych testamentów, apogeum przypada na lata 1791–1803. Najstarsze w badanej próbie pochodziły jeszcze z okresu przedrozbiorowego. Jako przykład może posłużyć testament Longinusa Harłowskiego datowany na 1764 r. (wpis w 1797)³⁶ czy Szymona Stawińskiego z 1766 (wpis w 1795 r.)³⁷. Nieznacznie częściej starsze testamenty spotykamy w księgach Tabuli Miejskiej (por. testament Franciszki z Moczulskich Kędzierzawskiej z 1754 r.³⁸, Marii Daszkiewicz z 1731³⁹ czy Krzysztofa Aweyde Bernatowicza z 1667 r.⁴⁰).

Jak już wspomniano, wpis był wierną kopią oryginału. Nie pomijano fragmentów wykraczających poza dyspozycję majątkową. Świadczą o tym chociażby rozbudowane części o charakterze religijnym, które nic nie wносиły z punktu widzenia zabezpieczenia praw własności. Właściwą treść testamentu poprzedzała formuła w języku łacińskim opisująca okoliczności dokonania wpisu, zamykała natomiast formuła o jego dacie. Na samym końcu figurował podpis urzędnika, który odpowiadał za ingrosację.

Z uwagi na zróżnicowanie formularzy ksiąg trudno w sposób miarodajny porównywać obszerność testamentów. Większość wpisów nie przekraczała kilku stron, wyjątkowo dochodziła do kilkunastu. Ich treść przepisywano w języku polskim (formuły poprzedzające i kończące wpis – po łacinie). Wśród testamentów lwowskich niewielka część wpisów dokonywana była w języku niemieckim. Warto też zaznaczyć, że na końcu ksiąg miejskich znajdował się alfabetyczny skorowidz imion i nazwisk testatorów.

³⁵ CPAH, TK, fond 166, opis 1, sygn. 894, s. 448–450.

³⁶ Tamże, sygn. 5273, s. 282–300.

³⁷ Tamże, sygn. 5269, s. 17–21.

³⁸ Tamże, sygn. 888, s. 94–98.

³⁹ Tamże, sygn. 889, s. 168–169.

⁴⁰ Tamże, sygn. 889, s. 240–242.

Testamenty, które znajdujemy w księgach Tabuli z przełomu XVIII i XIX w., pod względem treści i budowy kontynuują w większości trendy znane jeszcze w wiekach poprzednich. Dobrze ilustruje to przede wszystkim formularz dokumentu (wpisu), który w zasadzie w tym okresie nie uległ radykalnej modyfikacji. Jak wykazały prowadzone szeroko badania nad testamentami wytworzonymi w różnych okresach historycznych, formularz ten w większości z nich jest prosty i dość stabilny⁴¹. Częściowo wynika to z głównego celu, jakim jest przekazanie dóbr, co w efekcie za każdym razem sprowadza się do sprecyzowania: kto, co, komu i gdzie zapisuje⁴². Pod koniec XVIII w. nie dotarła jeszcze na ziemię polskie „biurokratyzacja” testamentu (idąca w parze z rozwojem prawa spadkowego⁴³). Ewentualna absorpcja nowoczesnych wzorców stała się możliwa na większą skalę po zorganizowaniu instytucji notariatu we Francji i w konsekwencji w 1808 r. w Księstwie Warszawskim (a od 1809 r. w jego departamencie krakowskim), co jednak też nie musiało od razu oznaczać przełomu⁴⁴. Dopiero w testamentach z drugiej poł. XIX w. widać rezygnację z formuł znanych dokumentowi średniowiecznemu (w tym o charakterze religijnym) i skupienie się na meritum, jakim jest zabezpieczenie prawne dokonywanego działania, klarowność i zgodność z obowiązującym prawem spadkowym. Zjawisko to było zapewne wyrazem szerszego procesu modernizacji praktyk administracyjno-biurowych oraz wprowadzania w Galicji ustaw notarialnych (1858, 1871) mających już bezpośredni wpływ na kształt formularza.

Poszukując wzorca gatunkowego treści testamentu, Bożena Żmigrodzka ustaliła ponad 40 elementów jego struktury maksymalnej⁴⁵. Jest to optymalny zbiór formuł, z których wiele ma charakter skostniały, inne z kolei alternatywny. Część należy uznać za konieczne, a więc określające testatora i pełnię jego władz, przedmiot testamentu, beneficjentów oraz środki uprawnomocnienia i uwierzytelnienia. Razem układają się one w znaną z dyplomatyki trójdzielną budowę dokumentu (protokół wstępny, treść właściwą i eschatokół⁴⁶) wraz z wypełniającym je zestawem formuł. Podobnie jak to czyni w swojej

⁴¹ A. Adamska, „*Stąd do wieczności*”. Testament w perspektywie piśmienności pragmatycznej na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2013, t. 61, z. 2, s. 194.

⁴² Tamże.

⁴³ Por. I. Czerwiński, *Przewodnik testatora czyli ważne uwagi w dwóch częściach złożone jak i o czym testament pisać się powinny*, Lwów 1810, s. 1–2.

⁴⁴ Warto też zwrócić uwagę na wpływ kodyfikacji prawa cywilnego z tego okresu, czego wyrazem może być Kodeks Napoleona lub już bezpośrednio ABGB.

⁴⁵ B. Żmigrodzka, dz. cyt., *passim*.

⁴⁶ Patrz też: *Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, oprac. J. Łosowski, Lublin 2016, s. XVIII–XXXVI.

edycji testamentów chłopskich Janusz Łosowski, na potrzeby niniejszego tekstu posługiwać się będziemy tą samą „klasyczną” nomenklaturą, tym bardziej, że w omawianym przypadku jest ona znacznie bardziej adekwatna niż ta, którą odnajdujemy w spisanych niemal pół wieku później dokumentach notarialnych.

Wpis testamentowy, poprzedzony adnotacją urzędową, otwierał protokół wstępny, który składał się z występujących w różnych konfiguracjach formuł takich jak *inwokacja*, *intytulacja*, *arenga*, *formuła narracyjna*, *promulgacja*. W większości przypadków miał on dość podniosły charakter (zawierał niemal wszystkie wymienione), choć z prawnego punktu widzenia wystarczyła *intytulacja* (zawierająca personalia) i wzmianka o pełni władz umysłowych. Niektórzy testatorzy podawali też informacje o swoim stanie zdrowia, przebytych chorobach, kondycji fizycznej (na ogół nienajlepszej) itp.

Testament prawie zawsze zaczynał się *inwokacją* przyjmującą jeden z kilku wariantów wezwania do Boga. Najczęściej było to przywołanie Trójcy Świętej ograniczające się do zdania: *W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen*. Niektóre jednak dokumenty pomijały tę formułę, rozpoczynając się od *arengi* lub od razu przechodząc w *narrację* (patrz aneks – Testament Klary z Golejewskich Horodyskiej, Testament Marianny z Wilczków Richterowej).

W praktyce formuły w protokole wstępnym zmieniały lokalizację, zachodziły na siebie, eksponując wyrażnie religijny charakter testamentu, czego przykładem jest bardzo obszerna nieraz *arenga* koncentrująca się na nieuchronności śmierci i relacjach ze stwórcą. Należy podkreślić, iż bardzo wiele testamentów charakteryzowała taka właśnie tendencja (o czym dalej).

Dobłą ilustracją niekonsekwencji formularza jest natomiast kształt i lokalizacja na tle innych formuł wspomnianej już – *intytulacji*. Poza tym, że mogła wykraczać poza imię i nazwisko testatora, dokumenty sporadycznie ją pomijały, rozpoczynając się od razu od stwierdzenia pełni władz umysłowych: „Będąc na ciele słabym a na umyśle zdrowym, jawnie i dobrowolnie zeznaję, iż ponieważ ja niżej wyrażony...”⁴⁷. Przykłady tej różnorodności prezentujemy poniżej:

Ja Antoni z Rokitnej Derszniak, zacząwszy już rok życia mego siedemdziesiąty siódmy, a od lat dwudziestukilku podagrą i chiragrą dręczony przeciw zupełnie na umyśle zdrowy...⁴⁸

Niżej podpisany zdrowy zupełnie na umyśle i przytomny sobie we wszystkim, raz przez wiek sędziwy, drugi raz przez nieustanną pracę na urzędach publicznych zaciągnięną, czuję siły moje nadto już zwątlone, abym się pewnej śmierci niżeli życia nie miał spodziewać...⁴⁹

⁴⁷ CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5269, s. 106.

⁴⁸ CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5283, s. 94.

⁴⁹ CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5269, s. 90.

Ja Jan Klisz niegdyś ś.p. Mikołaja Klisza i Katarzyny z Irzykowskich małżonków syn, będąc na ciele przez starość moją już nieco osłabionym, na umyśle zaś zupełnie zdrowym...⁵⁰

Ja Marianna z Moszczeńskich hrabina Łosiowa, wojewodzina bywsza pomorska, dama orderu Krzyża Gwiazdowego, będąc zdrowa i przytomna na umyśle uzupełniając przedsięwzięte chęci woli mojej niniejszym czynię testament...⁵¹

Ja Kazimierz Hajdukiewicz, chirurg lwowski będąc na umyśle zdrowym, a na ciele bardzo słaby, zgadzając się z wolą Pana Boga tę ostatnią dyspozycję moją w niżej wyrażony sposób czynię...⁵²

Ja niżej wyrażony Piotr hrabia Krukowiecki, czując się być chorobą złożony a uprzedzając nie-wiadomy i niepewny czas rozstania się duchowego z ciałem, niniejsze przy świadkach (których podpisy ani im ani potomkom ich szkodzić nie mają) czyniąc fortuny mojej rozporządzenie ostat-nią wolę moją zamykające...⁵³

Najwięcej możliwości dawał jednak kontekst będący tym samym częścią najbardziej obszerną, narratywną i zróżnicowaną. Głównym jego elementem były dyspozycje majątkowe dotyczące nieruchomości, mobiliów, praw itp. (a więc koncentrujące się wokół przedmiotu testamentu). Zdecydowanie górują tutaj nieruchomości w postaci dóbr ziemskich, folwarków, a we Lwowie dodat-kowo kamienic, gospodarstw czy lokali gospodarczych. Spisy ruchomości były bardzo nierówne i wyrwykowe. Czasami trudno wręcz nazwać spisem wymie-nienie kilku dosłownie przedmiotów. W przypadku zamożnego testatora były to rzeczy cenne lub takie, z którymi był związany emocjonalnie (ale na pew-no nie wszystkie, jakie posiadał); zwykle też można domniemywać istnienie osobnego inwentarza, który jednak w większości nie był dołączany do samego testamentu. Z drugiej jednak strony dostrzegamy też przykłady wskazujące na niewielki poziom zamożności, zwłaszcza gdy testament wymieniał zużytą bie-liznę, skromną garderobę czy przedmioty codziennego użytku w rodzaju pro-stych naczyń kuchennych⁵⁴.

Rozmiary kontekstu były więc wypadkową bogactwa testatora, ilości ad-resatów, szczegółowości opisu i warunków przekazania. Już sam przedmiot testamentu stwarzał ogromne pole dla różnorodnej inwencji twórczej przy opi-saniu jego cech. Należy jeszcze rozróżnić zapisy na rzecz członków rodziny,

⁵⁰ CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5273, s. 334.

⁵¹ CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 5280, s. 74.

⁵² CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 887, s. 29.

⁵³ CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 888, s. 155–156.

⁵⁴ Por. S. Kozak, *Drugie życie rzeczy. Ruchomości w XIX-wiecznych testamentach, in-wentarzach pozostałości i protokołach licytacji (na wybranych przykładach z obszaru Galicji)* [w:] *Człowiek twórcą historii*, t. 3: *Spółczesność wobec wyzwań nowoczesności*, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 611–629.

przyjaciół, służby od tzw. legatów *ad pias causas*, które generowały kolejne ustępy tekstu.

Drugim elementem narracji była spuścizna duchowa i inne kwestie pozamaterialne. Najczęściej dotyczyły one wybaczenia win, opieki nad potomstwem, religii i wychowania, organizacji pochówku, dbałości o duszę i różnych innych zaleceń czy warunków stawianych beneficjentom. Istotnym elementem było też wyznaczenie opiekunów i egzekutorów testamentu. Zwykle kontekst kończył się błogosławieństwem lub inną formą pożegnania się z pozostałymi.

Eschatokół zawierał koroborację oraz datę i miejsce sporządzenia testamentu. Informacja o dacie wpisu do księgi była podawana podczas samej ingrosacji, stąd nie należy już do formuł kontekstu, ale jest osobną adnotacją urzędową. Stałym elementem była również wzmianka o świadkach oraz o środkach uwierzytelniających w postaci podpisu i pieczęci.

Jak już wcześniej pisaliśmy, nasycenie testamentu różnymi formułami generowało kształt całego formularza, który pomimo ogólnej schematyczności był jednak różny. Trudno dzisiaj dokonać dychotomicznej klasyfikacji na mniej lub bardziej rozbudowane, bo sporo tu form pośrednich. Nie było natomiast wpisów skrajnie krótkich, jakie charakteryzowały niektóre testamenty z drugiej połowy XIX w. Jeden z najkrótszych testamentów spisała w 1805 r. Klara z Golejewskich Horodyska (patrz aneks).

Jeszcze jedną kwestią, na którą należy zwrócić uwagę, jest religijny charakter testamentu. Była to cecha typowa dla dokumentów spisanych w poprzednich okresach, wywodząca się z przekonania o konieczności rozliczenia się z życia duchowego, a nie tylko materialnego⁵⁵. Nie zanikła we wpisach testamentowych z przełomu XVIII i XIX w. i w dalszym ciągu znaczna ich część była wyraźnie dwudzielna, zarówno jeśli chodzi o treść, jak i formularz. Pomimo iż już *inwokacja* wskazywać mogła na światopogląd testatora, zwykle ton religijny nadawała *arenga* pełniąca rolę spoiwa między tym co duchowe a tym co materialne, stając się czymś w rodzaju spowiedzi życia. Jedną z obszerniejszych, zamieszczoną w testamencie Józefa Nizielskiego z 1792 r., prezentujemy poniżej:

W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen. Gdy ten jest nieuchronny od Najwyższego Stwórcy naturze każdego człowieka zamierzony kres i życie doczesne na wieczne przemieniać musi, przeto ja Józef Nizielski, człowiek ułomny, będąc temu powszechnemu prawu podległy, a tym więcej do wczesnego przygotowania się w drogę wieczności pobudzony, im coraz bliżej wieku mego przeciąg i sił moich wątpliść tę pewność zapowiadają, tylko o czasie jednym, w którym rozstać mi się z tym światem przyjdzie, niewiadomy wcześniej tedy gdy jeszcze na

⁵⁵ Szerzej patrz: S. Kozak, *Przemiany religijności..., passim*.

umyśle i dobrym rozsądku zupełnie jestem zdrowy, po długim dobrowolnym moim rozważeniu idąc za przestrogą zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa – bądźcie gotowi bo nie wiecie dnia ani godziny, czynię moje tak co do duszy jak i co do dóbr moich doczesnych rozporządzenie i tę ostatnią wolę moją przed Tobą Najświętsza Trójco wyrażam, a najprzód proszę cię Boże w Trójcy świętej jedyny, żebyś mnie grzechy moje wszystkie ile człowieka ułomnego odpuścić i darować raczył, czyniąc Ci oraz dzięki nieskończone za wszystkie Twoje łaski i błogosławieństwa któreś mi na duszy i ciele udzielał, a tak duszę moją krwią Twoją najświętszą odkupioną w ręce Twojej najświętszej opatrności boskiej oddaję, mając ufność w miłosierdziu Twoim nieskończonym, które większe jest niżeli grzechy całego świata, że ją przyjmiesz do swojej łaski jako dzieło Twoje, na ten koniec, ażeby Ci wiecznie służyła stworzona, za którą krew swoją najświętszą wylałeś nie chcąc zatracenia grzesznika, byle się tylko nawróciła, o to duszą i ciałem chcę być przywiązany, grzechami się wszystkimi brzydzę, za nie żałuję i mocne przedsięwzięcie czynię więcej się do nich nie wracać póki mi jeszcze pozwołisz życia. Artykuły wiary świętej wszystkie wyznaję i w tych umierać pragnę, a za tym Najświętszej Panny Marii świętych aniołów stróżów i wszystkich świętych proszę o przyczynę do Najświętszego Stwórcy Nieba i Ziemi, ażeby duszę moją do chwały swojej i miejsca wybranym swoim zgotowanego przyjąć raczył⁵⁶ (Lwów, 1792).

Fragment ten zajmował prawie 30% całego dokumentu, aczkolwiek trzeba zaznaczyć, że nie było to typowe dla wszystkich testamentów. Niektóre *arengi* zaczynały już w tym okresie ulegać formuliczności⁵⁷, a na początku XIX w. spotkać można (co prawda nie w jakiejś ogromnej ilości) dokumenty ograniczające aspekt religijny tylko do *inwokacji* oraz kilku wezwań do Boga występujących w kontekście. Wyrazem religijności były też wzmiankowane już wyżej dyspozycje dotyczące pochówku, zapisy na Kościół czy napomnienia i przestrogi wobec członków rodziny, które spotykamy w bardzo wielu omawianych wpisach.

Dzięki zainteresowaniu różnych środowisk naukowych potencjalna wartość informacyjna testamentów jest dzisiaj dobrze znana, choć wielu badaczy podkreśla, iż mamy do czynienia ze źródłem o nieustalonej reprezentatywności. Tak jest również w przypadku testamentów z Tabuli Krajowej. Nawet jeśli nasze wątpliwości wzbudza potraktowanie całego źródła *en bloc*, to przy obecnym stanie badań można założyć pewne analogie między wpisami z Tabuli Krajowej a zbadanymi już testamentami pochodzącymi z XVII i XVIII w., a więc równoległymi i nieco starszymi⁵⁸. Prowadzi nas to do ustalonego już uniwersalnego katalogu pytań, na które źródło to powinno dać satysfakcjonujące odpowiedzi. Literatura przedmiotu wymienia wielokrotnie takie obszary jak historia społeczna, historia gospodarcza, historia kultury materialnej, mikrohistoria, historia kultury, historia mentalności, badanie postaw wobec śmierci, praktyki reli-

⁵⁶ CPAH, TK, fond 166, opis. 1, sygn. 888, s. 355–357.

⁵⁷ A. Adamska, dz. cyt., s. 194.

⁵⁸ Standardy w zakresie testamentu nowożytnego zostały ustalone w XV i XVI w. Patrz: A. Adamska, dz. cyt., s. 191.

gijne, kultura pamięci grupowej, historia języka i literatury, transfery kulturowe i prawne, komunikacja społeczna itp.⁵⁹ – dla badania których testamenty są ważne. Halina Manikowska nazywa je wręcz – źródłem totalnym rozwijającym przy tym kolejne perspektywy⁶⁰. Z racji ich specyfiki bardzo interesujące wydają się propozycje badań więzi społecznych (np. administracyjnych, religijnych, rodzinnych, terytorialnych)⁶¹.

Wpisy testamentowe, które spotykamy w księgach Tabuli Krajowej i Tabuli Miasta Lwowa, nie odbiegają na tym tle od innych⁶². Ich efektywny potencjał możliwy jest do ustalenia dopiero po zrelatywizowaniu do szczegółowego pytania badawczego, co jednak wykracza poza zakres niniejszych rozważań.

Autorami testamentów będących przedmiotem niniejszego artykułu są osoby, których aktywność życiowa przypadła w większości na czasy przedrozbiorowe – szlachta, właściciele ziemscy i mieszczenie lwowscy. Blisko 1/3 z nich to kobiety, których słabsza reprezentacja potęgowana jest dodatkowo tym, że nie mogły występować w rolach egzekutorów i świadków (zarezerwowanych tylko dla mężczyzn).

Reasumując, można jeszcze raz powtórzyć, iż wpisy testamentowe pod wieloma względami odzwierciedlają cechy, jakich to źródło nabrało jeszcze w okresach znacznie wcześniejszych⁶³. Należy jednak podkreślić, że wpisy pochodzące z Tabuli Krajowej nie były w kręgu zainteresowania historyków zbyt często. Jak zauważają autorzy przywoływanych wyżej publikacji, nawet wysoka standaryzacja nie stanowi jednak absolutnego ograniczenia dla wyrażania indywidualności testatora. Przykładowo już same dyspozycje pozwalają na wyrażenie jego osobowości, podobną rolę odgrywają zrytualizowane fragmenty tekstu, powtarzalność czy komunikowanie się za pomocą formuł⁶⁴, a to otwiera interesujące perspektywy badawcze, w szczególności dla historii społecznej i przemian mentalnościowych społeczeństwa tej części ziem polskich żyjącego na przełomie XVIII i XIX w.

⁵⁹ A. Adamska, dz. cyt., s. 185–200. Por. H. Manikowska, dz. cyt., s. 19–20.

⁶⁰ H. Manikowska, dz. cyt., *passim*.

⁶¹ K. Zielińska, *Więzi społeczne na Mazowszu w połowie XVII wieku w świetle testamentów konsystorza pułtuskiego*, „Przegląd Historyczny” 1986, t. 77, z. 1, s. 52.

⁶² Por. *Testamenty szlachty krakowskiej XVII–XVIII w. Wybór tekstów źródłowych z lat 1650–1799*, oprac. A. Falniowska-Gradowska, Kraków 1997.

⁶³ Por. *Dług śmiertelności wypłacić potrzeba. Wybór testamentów mieszczań krakowskich z XVII–XVIII wieku*, oprac. E. Danowska, Kraków 2011; *Testamenty szlachty krakowskiej...; Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVIII wieku*, oprac. W. Nowosad, J. Kowalkowski, Warszawa 2016.

⁶⁴ A. Adamska, dz. cyt., s. 194–195.

ANEKS

1. Testament Klary z Golejewskich Horodyskiej (1805, Tabula Krajowa), CPAH, Tabula Krajowa m. Lwowa, f. 166, opis 1, sygn. 5293, s. 430.

Testament, czyli ostatnia moja wola, uczyniony 25 sierpnia 1805 r. w Stryniowcach⁶⁵.

Ponieważ przez cały ciąg pożycia mego z moim mężem byłam najszcześliwszą ze strony jego i był dla mnie zawsze mężem najlepszym, najukochańszym i najwierniejszym, przeto dla wywdzięczenia się mu i dla pokazania tego przed całym światem zapisuję mu i darem daruję cały mój majątek, tak po rodzicach na mnie spadający jako i z innych sukcesji mnie należący, pod kondycją, iż jeżeli z sobą dzieci, to jest potomności mieć nie będziemy, tedy ten majątek, który mu zapisuję po najdłuższym jego życiu, ma spaść, czyli wrócić się na moje rodzeństwo to jest na siostrę Juliannę Golejewską i na brata mego Józefa Golejewskiego lub na ich sukcesorów – nie pierwiej jednak to ma nastąpić aż po skończonym życiu mego męża, powtarzam jeszcze że to jest wola moja ostatnia, którą jeżeli bym miała kiedy odmienić, uczynię inny testament, którym uznałabym ten za nieważny.

Teraz zaś jako zdrowa na ciele i umyśle podpisuję się Klara z Golejewskich Horodyska [--].

2. Testament Brygidy z Lubienieckich Ubyszowej (1792, Tabula Krajowa), CPAH, Tabula Krajowa m. Lwowa, f. 166, opis 1, sygn. 5270, s. 161–164.

W Imię Ojca i Syna i Ducha świętego. Amen. Ja Brygida z Lubienieckich Ubyszowa niegdyś ś.p. wielmożnego Michała Ubysza małżonka pozostała wdową, wiedząc to dobrze: iż z mocy dekretu boskiego, któremu każdy z żyjących ludzi bez powątpiewania podlegać musi, dług śmiertelności co do życia doczesnego wypłacić mi należy, a o terminie wypłacenia się z tegoż długu, co

⁶⁵ Stryniowce – miejscowość położona w dawnym województwie podolskim. „Niedaleko źródeł Bohu otoczone sadami, te sady mówi autor podróży w Miodoborskich górach są zabytkiem Turków, którzy tu jak wiadomo panowali”. Cyt. za: T. Święcki, *Opis starożytnej Polski przez [...]*, Warszawa 1816, s. 78.

do czasu, dnia i godziny gdy pewna być nie mogę i przeto mając jeszcze czerstwe siły rozumu i umysłu od Boga w życiu moim mnie powierzonego, tych sił czerstwych przy pomocy Stwórcy mego w przytomności w/w przyjaciół bez uszkodzenia swego i swoich sukcesorów niżej podpisanych na ostatniej woli mojej zarządzenie używam, a to zarządzenie wieczyście trwałe w następującym ułożeniu dopełniam.

1. Chcę, pragnę i mocno stanowią ażeby dusza moja wsparta łaską boską i protekcją Matki Boskiej, tudzież świętych patronów, patronek i aniołów stróżów moich bez żadnego błędu wiary świętej katolickiej rzymskiej, w której dotychczas żyję i przy samym rozłączeniu się z ciałem moim w tejsze wierze świętej trwale zostawała, a też duszę moją w ręce miłosiernego Boga, przez same boskie miłosierdzie, z ciężaru czyli brudów grzechowych przy żalu serdeczny[m] za też grzechy oczyszczoną i czyścić się mającą polecam i oddaję.

2. Ciało moje jako jest z ziemi wyprowadzone, tak tejsze ziemi powracam, jednak to na świętym miejscu przy kościele bez zbytniej wspaniałości, przystojnie jednak podług obrządku religii było pogrzebane i pochowane – mieć chcę.

3. Substancją moją własną w sumach pieniężnych na zaspokojenie długów substancji ś.p. męża mego wielmożnego Michała Ubysza obciążających po śmierci tegoż męża mego z dochodów moich własnych jako nauczają i zaświadczają akta tabularne krajowe przeze mnie wypłaconych pozostała, a na dobrach ś.p. męża mego wsi Ostobużu⁶⁶ w cyrkule teraz złoczowskim leżących prawnie zabezpieczoną bez najmniejszego ukrzywdzenia substancji męzowskiej co do wielości i jakości widocznymi dokumentami okazać się mającą w następujący sposób zarządzam.

Po pierwsze. Tak dla prędszego ratunku duszy mojej, jako i na przyzwoity pogrzeb ciała mego z sum moich własnych pieniężnych na dobrach wsi Ostobuż rozciągnionych sumę dwa tysiące złotych polskich (2000 zł. pol.) zostawuję, której sumy wydatek tak na oporządzenie ciała mego, jako też na światło zwyczajne i inny *expens* pogrzebowy a najpryncypalnie na odprawienie mszy świętych po różnych kościołach a to podług umiarkowania i zarządzenia syna mego imć księdza Klemensa Ubysza, teraz kościoła parafialnego nabrozkiego⁶⁷ proboszcza, syn mój wielmożny Jan Ubysz jako dziedzic wsi Ostobuża nieodmiennie skutecznieć ma, obowiązuję.

Po wtóre. Znając mój obowiązek wypłacenia prowizji od sumy kapitałnej na rzecz syna mego imć księdza Klemensa Ubysza, teraz kościoła parafialnego nabrozkiego proboszcza, testamentem ś.p. najukochańszego męża mego zapew-

⁶⁶ Ostobóz (obecnie Ostrówek) – wieś położona w woj. lubelskim.

⁶⁷ Nabród – wieś położona w woj. lubelskim.

nionej i oznaczonej, temuż synowi dotąd należący [a należycie] dla różnych przeszkód przeze mnie jako panią dożywotnią nie wypłaconej; przeto tak w nagrodę rzeczonej prowizji jako też dla pamięci ratunku duszy mojej sumę z moich sum własnych wyżej rzeczonemu synowi memu imć księdzu Klemensowi Ubyszowi oznaczam w kwocie zł. pol. pięć tysięcy (5000 zł. pol.).

Po trzecie. Prócz sum pieniężnych wyżej zarządzonych, cokolwiek więcej sum na rzeczonych dobrach wsi Ostobuża prawnie zabezpieczonych, co do ilości i wielości swoich okaże się, te sumy całe resztujące jako moje własne do równego działu podług prawa uniwersalnie teraz trwającego dzieciom moim własnym, to jest synom i córkom, mianowicie imć księdzu Klemensowi i wielmożnemu Janowi, synom wielmożnej Rozalii Pisulskiej i wielmożnej Salomei Garski córkom (gdy córka moja Joanna przez afekt mój dla rodzeństwa porcji swojej im ustępuje) zostawuję i oddaję; wielmożnemu Janowi synowi memu nad równość przydaję zł. pol. tysiąc (1000 zł. pol.) z tym warunkiem ażeby on jako dziedzic wsi Ostobuża wziął na siebie i sukcesorów swoich konieczny pod własnym sumieniem obowiązek wieczyste dawania parochowi miejscowemu ostobuzkiemu, a w przypadku skasowania cerkwi ostobuzkiej parochowi temu do którego by Ostobuż był przyłączony, w każde uroczyste święto polskie na odprawienie jednej mszy św. za dusze tak ś.p. Michała męża mego, jako i moją tudzież antesorów i całej familii naszej ratunku tego potrzebującej. Przy tym tymże dzieciom moim kochanym wszystkim moje macierzyńskie błogosławieństwo od Boga mnie powierzone spełniam i w największej obfitości daję.

Dopełniwszy w sposób wyżej wyrażony ostatniej woli mojej zarządzenie do uskutecznienia tegoż mego zarządzenia mieć chcę za egzekutorów pilnych 1. Ukochanego syna mego imć księdza Klemensa Ubysza terażniejszego kościoła parafialnego nabrozkiego proboszcza, tudzież za przyjaciół i samych egzekutorów; 2. Wielmożnego imć pana Tomasza Osuchowskiego w cyrkułe żółkiewskim sądowego komornika; 3. Wielmożnego imć pana Franciszka Orzęckiego, których obliguję, ażeby niniejszym zarządzeniem najmniejszego pokrzywdzenia czynić nie dopuszczali, owszem jeżeliby między sukcesorami memi jakowe nastąpiły sprzeczki i przeciwności, takowe pierwej sposobem przyjacielskim, a gdyby ten zdawał się być nie przyjętym, pod tenczas w sposób prawny, ażeby zaspokoić starali się najmocniej upraszam.

A jako duszę moją w łasce miłosiernego Boga, a stwórcy mego najskuteczniej umieszczoną mieć chcę i żądam, tak dla uchylenia w dostąpieniu miłosierdzia boskiego wszelkich przeszkód, wszystkich generalnie z którymi żyłam na świecie za jakiekolwiek uczynione im przeze mnie pokrzywdzenia i urazy najuroczyściej przepraszam; i ażeby za takowy błąd mój winę zasłużoną raczyli darować, pokornie upraszam. Ja wzajemnie za podobne mnie pokrzywdzenia, które się trafić mogły – widoczne i nie widoczne, urazy dla samej szczerej mi-

łości boskiej odpuszczam i daruję. A do Ciebie Boże stwórcyтелю mój, przy największym upokorzeniu moim spełniam prośbę moją w tych słowach.

Odpuść mi Boże stwórcyтелю i odkupicielowi mój winy i kary przez swoje nieskończone miłosierdzie, tak jak ja odpuszczam wszystkim winowajcom moim dla szczerej miłości twojej Boże. Boże bądź miłościw grzesznej duszy mojej. Amen.

Takowe ostatniej woli mojej całe zarządzenie, tak ręki mojej własnej, jak wielmożnych przyjaciół uproszonych podpisami stwierdzam i umacniam i te w aktach krajowych tabularnych ingrosowane mieć chcę.

Datum w Dutrowie⁶⁸, 15 październik 1792, Brygida z Lubienieckich Ubyszowa

[--]⁶⁹

3. Testament Marianny z Wilczków Richterowej (1798, Tabula m. Lwowa), CPAH, Tabula Krajowa m. Lwowa, f. 166, opis 1, sygn. 893, s. 187–190.

Niepewność zamiaru życia ludzkiego daje każdemu tę sprawiedliwą przestrożę, aby wczesne majątku swojego uczynił rozporządzenie. To ja przedsiębiorając najpierwszy wzgląd obracam na męża mojego wielmożnego Franciszka Rychtera, który stałością swego ku mnie przywiązania słodził mi i słodzi wszystkie zgryzoty wynikające z prawnych zatrudnień, którymi majątek mój jest uwikłany, cierpi wraz ze mną nad częstymi słabościami zdrowia mnie napastującymi, które przez miłość ku mnie stają mu się dolegliwymi, pozwolił oraz imienia domu swojego Marysi dziecięciu w niemowlęcym wieku przez nas wziętemu, na którego od pieluch wykarmienia, wychodowania i edukację wspólny koszt łożyliśmy.

Z tych najsprawiedliwszych powodów zapisuję mu sumę czterdzieści tysięcy zł[otych] pol[skich] i w przypadku gdyby podobało się Panu Bogu pierwiej dni moich, niż jego przeciąć ośnowę, wolne pobieranie procentu od tej sumy z wolnym mieszkaniem w kamienicy mojej w tych pokojach i z kuchnią gdzie mieszkamy, dopóki sumy tej przeze mnie zapisanej nie odbierze. Której to kamienicy zarządzanie i całego majątku opiekę oddaję jaśnie wielmożnemu panu Józefowi Bobowskiemu bywшему w sądach szlacheckich [--] konsyliarzowi, dopóki bratanek mój Stanisław Wilczek lat zupełności nie dojdzie i dobrze się rzadzić nie będzie zdolny.

⁶⁸ Dutrów – wieś położona w woj. lubelskim.

⁶⁹ Podpisy świadków: Tomasz Osuchowski, Franciszek Orzęcki (wpis 1795 r.).

Marysi wychowanicy sumę dziesięć tysięcy zł. pol. i cały mój ubiór, to jest garderobę kobiecą przeznaczam. Bratanka zaś mego Stanisława Wilczka od brata mego rodzzonego Jana Wilczka w pierwszym z Zuzanną Błaszyńską małżeństwie spółzonego i przez umierającą matkę jego mojej pamięci poleconego ogólnym całego majątku mego ruchomego i nieruchomego czynię dziedzicem.

To moje rozporządzenie rozmyślnie i dawno przysposobione chcąc mieć niewzruszone, chociaż teraz słaba się być czuję wezwawszy za świadków znanych mi zawsze przyjaciół, którym ani ich sukcesorom podpisy nie szkodzić nie mają, ja własną podpisuję ręką i pieczęcią stwierdzam i intabulować pozwalam.

Działo się we Lwowie dnia 8 października roku 1798. Taka jest ostatnia wola moja.

Marianna z Wilczków Richterowa

[--]⁷⁰

4. Testament Wojciecha Skarbka (1808, Tabula m. Lwowa), CPAH, Tabula Krajowa m. Lwowa, f. 166, opis 1, sygn. 898, s. 272–278.

Testament. W imię Ojca i Syna i Ducha świętego. Amen

Wiem przeznaczenie każdego człowieka, że ten kto się rodzi umierać musi dlatego wypadek śmierci mojej za straszny dla siebie nie uznaje ta istota najwyższa Bóg, który nikczemną machinę moją z niczego stworzył i przy płodzie machiny tej ciała mego dał zaraz wyrok, ażeby ta w porządku swoim się wniwecz obróciła. Jednakowoż rzucając okiem na pamięć nieśmiertelności duszy mojej, którą wszechmocnemu Bogu oddaję, a ciało zaś w ziemi pogrzebane mieć chcę, tę ostatnią wolę moją w następujących, przy dobrym rozmyśle aczkolwiek na ciele słabym wyrażam [słowach] i tak sobie postępuję co do porządku duszy mojej.

1. Żegnam kochaną żonę moją i na znamię wdzięczności dobrego ze mną ciągiem lat 18 pożycia, zostawiam pamiątkę w niniejszym testamencie mego dla niej poszanowania. Dzieciom moim, to jest Jakubowi, Janowi i Tekli, których chociaż z największym żalem porzucam i odstępuję, daję ostatnie błogosławieństwo i razem ojcowskie napomnienie, ażeby postępując prawdziwą drogą cnoty pozostałą po zwłokach żonę moją a matkę swoją w największym mieli uszanowaniu.

2. Co się zaś tyczy pogrzebania ciała mego, tedy całkiem staranie o to i pieczołowitość pozostawiam żonie mojej, porzucam i oddaję mając nadzieję, iż przez

⁷⁰ Podpisy świadków: Grzegorz Żurkowski, Andrzej Chrzanowski, Jan Baraniecki (wpis 1800 r.).

pamięć na mnie, ciało moje podług swej możności pogrzebać raczy. Jednakowoż ostrzegam ją, ażeby żadnej pompy w pogrzebaniu ciała mego nie czyniła, bo takowa pompa osieroconym dzieciom moim i samej pozostałej żonie szkodzić by mogła. Napominam ją jednak aby o duszy mojej ratowaniem ubogich lub potrzebnych, którzy prosić nie śmieją pamiętała. – Tak rozporządziwszy potrzeby duszy i pogrzebania ciała mego – postępuję co do rozporządzenia majątku mego, jaki mi Bóg dozwolić raczył.

3. Cały mój majątek równą szalą z żoną moją zapracowany składa się jedynie z domu mego murowanego pod nr 280 na Górze Kalicza⁷¹ zwanej z ogrodem i przyległościami tudzież ze sprzętów domowych i naczyń różnych jako też pozostałej po śmierci mojej odzieży. Którego całego majątku mojego dziedziczką czynię kochaną żonę moją Agnieszkę z Iwanickich Skarbkową i na nią wszelkie prawa, tak co się tyczy własności domu jako też i wszelkich sprzętów domowych zlewam, daję, daruję i do własnej woli jej rozporządzeń nieodzownie zostawiam, ale z tym najsurowszym ostrzeżeniem, ażeby o losie tych trojga dzieci i pozostałych sierot, to jest Jakuba, Jana i Tekli jak najistotniej pamiętała, też dzieci drogą cnoty i bogobożności tak prowadziła, żeby też dzieci dobrym matki staraniem rządzone stały się światu i ludziom pożytecznymi, zaś -

4. Że jednakowoż sama przez siebie lub przez przypadki słabości zdrowia lub też inne poboczne okoliczności jako interesa domowe, względem pozostałych dzieci i innych domowych lub na przypadek interesów prawnych zaradzić by sobie nie mogła, więc na ten przypadek ustanawiam za współopiekuna imć pana Franciszka Popiela, obywatela lwowskiego, którego upraszam ażeby przez przyjaźń ze mną w pożyciu i urzędowaniu mianą, miał pamięć o interesach moich tak względem żony jako i dzieci aby jakowej krzywdy nie mieli i takowej nie dopuszczał.

– Który to testament przy świadkach wiarygodnych jako nieumiejący pisać przy dobrym rozmyśle podpisuję. I tę wolę moją nieodmienną mieć chcę – tem i wyrazi – Ta jest ostatnia wola moja.

We Lwowie dnia 28 września 1808 roku. Wojciech Skarbek za podaniem pióra podpisuję i kładę znak krzyża świętego (+)⁷².

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie,
fond 166: Tabula Krajowa m. Lwowa, opis. 1, sprawy: 887–901, 5211–5212, 5229, 5269–5293.

⁷¹ Kalicza Hora – ulica we Lwowie.

⁷² Podpisy świadków: Michał Kłosowski, Andrij Wieczorek, Ignacy [...].

Opracowania i źródła drukowane

- Adamska A., „*Stąd do wieczności*”. Testament w perspektywie piśmienności pragmatycznej na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2013, t. 61, z. 2, s. 185–200.
- „*Annales jurisprudentiae pro regnis Galiciae et Lodomeriae*” 1810–1811.
- Barwiński E., Wąsowicz M., *Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne*, Lwów 1935.
- Continuatio edictorum et mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae a die 1. Januarii ad ultimam Decembris Anno 1780. emanatorum*, Leopoli 1780.
- Czemeryński I.S., *Powszechne prawo prywatne austriackie*, Kraków 1861.
- Czerwiński I., *Przewodnik testatora czyli ważne uwagi w dwóch częściach złożone jak i o czym testament pisać się powinny*, Lwów 1810.
- Dług śmiertelności wypłacić potrzeba. Wybór testamentów mieszczan krakowskich z XVII–XVIII wieku*, oprac. E. Danowska, Kraków 2011.
- Dunin-Dudkowska A., *Testament jako zwierciadło kultur. Polsko-amerykańskie studium komparatystyczne*, Lublin 2014.
- Hillbricht K., *O księgach publicznych czyli hipotecznych w Galicji*, „Czasopismo Poświęcone Prawu i Umiejętnościom Politycznym” 1864, R. 2, z. 1, s. 18–31.
- Kozak S., *Drugie życie rzeczy. Ruchomości w XIX-wiecznych testamentach, inwentarzach pozostałości i protokołach licytacji (na wybranych przykładach z obszaru Galicji)* [w:] *Człowiek twórcą historii*, t. 3: *Spółczeństwo wobec wyzwań nowoczesności*, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 611–629.
- Kozak S., *Księgi i akta hipoteki galicyjskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle* [w:] *Z uczniami, kolegami i przyjaciółmi w świecie nauki. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorańczewski, A. Żeglińska, Olsztyn 2014, s. 361–382.
- Kozak S., *Przemiany religijności ludności katolickiej Galicji w świetle wybranych testamentów z lat 1772–1918*, „Galicja. Studia i materiały” 2023, t. 9, s. 43–73.
- Manikowska H., *W poszukiwaniu źródła „totalnego”*. Najważniejsze kierunki badań nad testamentami ludności miejskiej w XIII–XVIII w., „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2020, t. 68, nr 1, s. 19–35.
- Melnyk R., *Dokumenty Krayovoyi tabuli Tsentral'noho derzhavnoho istorychnoho arkhivu Ukrainy u L'vovi yak dzhereło do istoriyi ekonomichnykh vidnosyn u Halychyni naprykintsi XVIII–XIX st.* [w:] *Spółczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań*, red. T. Kargol, K. Ślusarek, Kraków 2014, s. 75–85.
- Pomianowski P.Z., *Początki polskiego czasopiśmiennictwa prawniczego*, Warszawa 2015.
- Rosbierski A., *Kommentariusz teoretyczno-praktyczny czyli wykład patentu tabularnego po 4 marca 1780 w Królestwach Galicji i Lodomerii obwieszczonego z dodatkiem o tabuli król. Bukowińskiej i księgach gruntowych*, Lwów 1811.
- Święcki T., *Opis starożytnej Polski przez [...]*, Warszawa 1816.
- Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, oprac. J. Łosowski, Lublin 2016.
- Testamenty szlachty krakowskiej XVII–XVIII w. Wybór tekstów źródłowych z lat 1650–1799*, oprac. A. Falniowska-Gradowska, Kraków 1997.
- Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVIII wieku*, oprac. W. Nowosad, J. Kowalkowski, Warszawa 2016.
- Wawel-Louis J., *Ustawy hipoteczne*, Kraków 1880.
- Wąsacz M., *Tabula prowincjonalna byłej Galicji z obszaru apelacji lwowskiej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1931, t. 1, s. 37–42.

Zielińska K., *Więzi społeczne na Mazowszu w połowie XVII wieku w świetle testamentów konsystorza pultuskiego*, „Przegląd Historyczny” 1986, t. 77, z. 1, s. 45–59.
Żmigrodzka B., *Testament jako gatunek tekstu*, Katowice 1997.

Tekst przyjęty do druku: marzec 2025

Tekst opublikowany: grudzień 2025

Last Wills at the Turn of the 18th and 19th Centuries in the Registers of the Galician *Tabula Krajowa* and the *Lviv City Tabula*

Abstract

This article examines testament entries from 1780–1828 preserved in the registers of the Galician *Tabula Krajowa* [Galician National Court] and the *Lviv City Tabula* [City Court of Lviv]. The first part presents the organisational history of the *Tabula Krajowa* and the *Lviv City Tabula*, the types of registers created during the operation of these institutions, and, in particular, the registers of last wills. The following section discusses the structure and characteristics of the registers, their contents, and analyses the number of last will entries (in relation to other entries), highlighting two typical entry templates. The final part focuses on the content of the last will entries, their structure, and informational value, compared to previously known wills. The article concludes with an annex containing four of the most characteristic last will entries.

Keywords: *Tabula Krajowa*, *Lviv City Tabula*, last wills, land registers, inheritance law